

УДК 78.03:908(477-25) «18/19»
DOI: 10.20535/2307-5244.50.2020.210118

О. С. Мусяченко

ORCID 0000-0001-5132-9381

Фаховий коледж «Універсум»

Київського університету імені Бориса Грінченка

О. Musiiachenko

Applied college «Universum» of Borys Grinchenko Kyiv University

**ПУТІВНИКИ КІНЦЯ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ СТ.
ПРО МУЗИЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ КИЄВА**

*Guidebooks of the Late XIX — Early XX Cent.
about the Musical Environment of Kyiv*

Статтю присвячено соціокультурному аналізу особливостей висвітлення інформації про музичне середовище Києва на сторінках путівників кінця ХІХ — початку ХХ ст. На основі повідомлень про музичне життя показано, яке місце займало музичне середовище у просторі модерного міста й що робило його привабливим для туристів. Проаналізовано, яким складовим музичного середовища приділялася найбільша увага в путівниках, які заклади автори вважали обов'язковими для відвідування в Києві, а що залишалось поза увагою авторів та який образ музичного життя автори путівників Києвом намагалися створити в потенційних відвідувачів, а також — на кого путівники були розраховані. Для дослідження було обрано кілька популярних путівників для «світських» мандрівників: М. Сементовського, В. Д. Бублика, Вацлава Чеховського, Н. Тарановського, М. С. Богуславського та Д. Марголіна. К. В. Шероцького.

Ключові слова: музичне середовище, музичне середовище Києва кінця ХІХ — початку ХХ ст., путівник, музичне життя, образ міста, образ Києва.

In this article, the authors provide a sociocultural analysis of peculiarities of coverage of the Kyiv music environment in travel books in the late XIX — early XX century.

Based on the reviews of music life, the authors investigate the place of the music environment in the city space and analyze the factors that turned music into the tourist attraction of Kyiv.

This article aims at presenting a sociocultural context of the content of the music life reviews in Kyiv in travel books of the late XIX — early XX century.

The author analyzed which parts of the music environment were best represented in the travel books (theaters and outdoor music venues, music schools, advertisements for music shops), which places were considered essential for vis-

iting and which places were not described in the literature for tourists. In general, the authors tried to explore the image of Kyiv City the travel books created in the eyes of potential visitors, and their target audience.

For our analysis, we have chosen a few popular travel books for high-society travelers by V. D. Bublyk, Watzlaw Checkhovsky, N. Taranovskiy, M. S. Bohuslavskiy, D. Margolin, and K. V. Sherotsky.

The methodology is based on combining different approaches (content analysis, sociocultural analysis), as well as on general scientific methods (analysis, synthesis, generalization, etc.).

Recreating the elements of the music life of pre-revolutionary Kyiv illustrates the complexity and multifaceted nature of the city at that time. The rapid development of the music environment went hand in hand with the development of tourism as well as with the distribution of modernized travel books, and these processes were accelerated by progress in globalization, urbanization, transport development, secularization, the democratization of everyday life, etc.

The obtained results can be used in the planning of tourist routes and use the experience of the past in making Kyiv attractive for potential tourists.

Keywords: music environment, music environment in Kyiv in late XIX — early XX century, travel books, image of a city, Kyiv's identity

Київ у кінці XIX — на початку XX ст. був одним із найбільших центрів культурного життя українських земель. Це був час бурхливих суспільних змін, стрімкої розбудови міста, зміни його образу. Музичне життя ставало важливою складовою простору модерного міста, показником привабливості його для туристів, формувало певні локації музичного життя, які ставали візитівкою міста. Музичне середовище займало важливу роль у формуванні іміджу міста в очах освічених людей. Закономірно, що ці процеси відбувалися паралельно з активним розвитком туризму в сучасному розумінні цього слова і появою спеціальних путівників для мандрівників, які цікавилися різними аспектами життя міста (на відміну від путівників, що видавалися для паломників). Поява таких путівників віддзеркалює тогочасні суспільні зміни: глобалізацію, розвиток транспорту, туризму, урбанізацію, демократизацію, секуляризацію тощо.

Ці путівники стисло подавали історію міста й окреслювали коло вартих уваги локацій. А отже, відігравали важливу роль у створенні образу міста в очах гостей. Інформація про музичне життя Києва — яскравий тому приклад, котрий ілюструє зміну ставлення до відвідування театрів, розважальних парків, музичних магазинів, навчальних закладів тощо. З огляду на інформацію та рекламу, яку там розміщували, можна зробити висновки й про цільову аудиторію путівників.

Відтворення елементів музичного життя дореволюційного Києва допоможе продемонструвати складність, багатогранність і насиченість образу того-

часного міста. Окремим складовим музичного життя Києва присвячено широке коло наукових праць. Завдання цього дослідження — доповнити наявну джерельну базу інформацією зі сторінок путівників. Путівники є цінними джерелами для такої реконструкції, адже вони презентують картину, яку намагалися створити їх автори в потенційних відвідувачів. На особливу увагу заслуговують відомості про заклади, які вважалися обов'язковим для того, щоб їх відвідала кожна культурна людина. Отриману інформацію можна буде використати під час планування сучасних туристичних маршрутів та доповнення образу Києва серед туристів.

Гіпотеза — путівники кінця XIX — початку XX ст. містять важливу інформацію для дослідження соціокультурного зрізу музичного середовища Києва.

Найбільш повно на використання путівників для дослідження образу Києва звернула увагу Катерина Діса у статтях «Образ модерного міста в путівниках по Києву межі XIX–XX ст.» (Діса, К. 2016), «Путівник Вацлава Чеховського «Kijów i jego ramiańki» як приклад представлення польських місць пам'яті у Києві» (Діса, К. 2014), «Путівники для паломників до Києва середини XIX ст.: закладення канону?» (Діса, К. 2015). Для нашого дослідження цікавими є також ідеї щодо образу міста, висловлені у статті А. Ю. Арзили «Структура ментально-семиотической системы городской среды» (Арзили, А. Ю. 2017). У статті А. В. Смишляк ««Музика мовчання»: церковно-музичні традиції київських монастирів (XIX — початок XX ст.)» (Смишляк, А. В. 2015) проаналізовано картину світу людини XIX ст. через її втілення в системі та практиці богослужбового співу.

Основними джерелами дослідження стали туристичні путівники Києвом кінця XIX — початку XX ст. В. Д. Бублика (Бублик, В. Д. 1890; Бублик, В. Д. 1897), М. Сементовського (Сементовский, Н. 1900), Н. Тарановського (Тарановский, Н. 1884), Вацлава Чеховського (Ciechowski, W. 1901), М. С. Богуславського та Д. Марголіна (Богуславский, М. С. & Марголин, Д. 1912), К. В. Шероцького (Шероцкий, К. В. 1917). Як додаткові джерела було використано довідкові видання, що не є путівниками для туристів: «Весь Киев» за 1911 р., «Киевский календарь» за 1898 р., «Жизнь и искусство», 17 січня 1897 р. № 17.

Методологія ґрунтується на поєднанні різних підходів (контент-аналіз, соціокультурний аналіз), а також загальнонаукових методів (аналізу, синтезу, узагальнення тощо). Зокрема, проаналізовано путівники кінця XIX — початку XX ст. та виокремлено блоки інформації, присвячені складовим музичного середовища Києва.

Мета статті — встановити соціокультурний контекст особливостей змісту повідомлень про музичне середовище Києва на сторінках путівників кінця XIX — початку XX ст.

Розвиток музичного середовища міст другої половини ХІХ — початку ХХ ст. неможливо розглядати поза історичним і соціокультурним контекстом. Він не лише був детермінований історичними процесами та соціокультурними умовами, а й віддзеркалював важливі суспільні зміни свого часу: глобалізацію, урбанізацію, вдосконалення техніки, транспорту, підприємництва, туризму, урбанізацію, демократизацію, секуляризацію тощо. Не випадково на цей період припадає розвиток туризму та попит на туристичні путівники в сучасному розумінні цього слова (а не паломницькі). Оскільки музичне середовище займало важливу роль у формуванні іміджу міста в очах освічених людей, мистецьким локаціям і подіям музичного життя приділялося все більше уваги на сторінках путівників. Наявність жвавого музичного життя була показником привабливості міста для туристів, у чому можна пересвідчитися, зокрема, за допомогою дослідження путівників.

Путівники формували у відвідувачів образ міста, окреслювали коло важливих мистецьких локацій та створювали відповідне інформаційне поле. Вони перераховували споруди й установи *«безумовно варті уваги»*.

З огляду на інформацію, яка подавалася (опис театрів з цінами на квитки та схемами залів, літніх концертних майданчиків у парках з чудовими краєвидами, коментарі до них, рекламу музичних магазинів, навчальних закладів тощо) можна припустити, що зорієнтовані вони були на освічених і платоспроможних гостей міста. Ми проілюструємо це на прикладі інформації про ті чи інші аспекти історії музичного середовища Києва.

Загалом це середовище для кінця ХІХ — початку ХХ ст. можна реконструювати за такими його складовими: професійні академічні музиканти, їхні колективи; система музичної освіти (музичні навчальні заклади, приватні вчителі, курси); мережа театрів, концертних залів та антреприз; музичні газети й журнали; роль музики в повсякденному житті міста та аматорське музикування; носії народнопісенних традицій; музичні крамниці, майстерні та фабрики музичних інструментів; представники інших народів та їх вплив на музичне життя; виконавці й слухачі духовної музики.

Протягом усього ХІХ ст. музичне середовище набувало все більшого значення у створенні образу міста. Воно стало важливою частиною простору модерного міста, яке створювало специфічні умови для розвитку мистецтва.

Формування та розвиток «образу міста» в наш час викликають усе більший інтерес науковців, митців і громадських діячів. А. Ю. Арзили у статті «Структура ментально-семиотической системы городской среды» (Арзили, А. Ю. 2017, с. 51–62) звертає увагу на поняття «топонімічний образ» та роль у його формуванні окремих компонентів, зокрема й мистецтва. «Топонимический образ представляет собой сложную пространственно-ментальную систему, основанную на представлениях людей о территории, на образах места, на городском фольклоре» (Арзили, А. Ю. 2017, с. 52). Так, одним

з компонентів образу міста дослідник називає історичні міфи, які полягають в асоціюванні з певними діячами (наприклад, Айзенах — місто Баха), діяльністю мешканців міста, культурними подіями (наприклад, Зальцбургський музичний фестиваль) чи спорудами (Арзили, А. Ю. 2017, с. 53).

Якщо здавна Київ був містом паломництва, куди приїздили прочани не лише з усієї України, а й різних країн світу, тому й тогочасні путівники були орієнтовані на паломників (це дослідила К. Диса), то на другу половину XIX ст. припало поширення путівників сучасного типу, орієнтованих на гостей, які цікавилися різними аспектами життя міста. Певної модернізації в кінці 1880-х рр. зазнав формат путівника: «тоді з'явився “практичний путівник” для туристів», — зазначає Катерина Диса (Диса, К. 2016, с. 84).

І хоча паломництво займало важливе місце у XIX ст., поруч із образом Києва як християнської святині, у путівниках почав формуватися образ «сучасного Києва». На це звертає увагу Катерина Диса у статті «Образ модерного міста в путівниках по Києву межі XIX–XX ст.» (Диса, К. 2016, с. 84): «Поступ модернізаційних процесів зачепив Київ, спершу ледь-ледь ще в 1830-х рр., і вже потужніше — з кінця 1870-х рр., коли на хвилі реформ місто починає динамічно змінюватись і ставати все сучаснішим» (Диса, К. 2016, с. 82–83). Вона аналізує еволюцію образу Києва в путівниках на прикладі праць авторів В. Д. Бублика, М. С. Богуславського й В. Чеховського.

У кінці XIX ст. завдяки вдосконаленню транспорту, поширенню реклами та друку путівників розпочався активний розвиток туризму в сучасному значенні. У формуванні образу міста відводилося важливе місце музичному середовищу.

Відвідування театру вважалося важливим для гостей і новоприбулих мешканців міста. Пригадаємо уривки зі спогадів Сергія Єфремова: «Першими ж днями Київ розгорнув перед мене і деякі культурні скарби великого міста, а з них найдужче вражіння зробив на мене театр» (Єфремов, С. О. 2011, с. 237).

Особливе місце серед музичних локацій Києва на сторінках путівників посідає *Міський театр*. Обсяг інформації різниться, але в усіх путівниках є загальна інформація на кшталт: «...Здание имеет 2-х этаж. Вид с балконом, построено в 1856 г. Здесь даются оперы иногда драматические представления. План на стр. 123» (Тарановский, Н. 1884, с. 52). (Тут ідеться про будівлю театру до пожежі 1896 р.). Путівник Тарановського містить також ціни на квитки в Міському театрі: ложі бельєтаж і бенуар літерні — по 10 руб., номерні — по 7 руб., першого ярусу літерна — 6 руб., номерні — 5 руб., галерейні — 4 руб. Крісла: 1-го ряду — 3 руб., 2-го ряду — 2 руб. 50 коп., з 3-го по 8-й ряд — по 2 руб., інші ряди — по 1 руб. 50 коп. і т. д. Найдешевші квитки — 40 коп. (3-й і вищі ряди на ярусах) (Тарановский, Н. 1884, с. 122). Як бачимо, місця в партері та ложах були розраховані на доволі заможних гостей. Разом з цим були й доступніші місця «на гальорці», тож відві-

дувати театри в кінці XIX ст. могли не лише представники заможних верств. Але який відсоток серед них становили гості міста, сказати важко. Описуючи контингент «гальорок», Олександр Кістяківський, відомий київський правник, вважав, що це студенти, «кондуктори і набірники» (тобто мешканці Києва). На початку третього акту крики ніяк не вщухали, поки інша частина публіки не почала кричати «чиш-чиш» і «замовкніть». О. Кістяківський був роздратований такою невихованістю та безкультурною поведінкою. Джерелом крику та непристойної поведінки, на думку автора щоденника, були студенти (Мусіяченко, О. 2015, с. 76). «Студенты дают самый сильный и самый влиятельный контингент крикунов». Серед імовірних крикунів фігурують також «кондуктори та набірники» (Кістяківський, О. Ф., 1994, с. 223). Хто б не був винуватцем шуму, для нашого дослідження варта уваги сама їх поява у ролі постійних відвідувачів театрів.

Опис тодішньої будівлі театру в путівнику Бублика 1890 р. не дуже схвальний: розміри будівлі невеликі, його архітектура не вирізняється ні красою, ані імпазантністю. Це пояснюють тим, що помилково були переплутані плани київського й житомирського театрів, що будувалися одночасно. Далі надаються статистичні дані про кількість глядачів та розміри споруди і дається невтішна оцінка рівню вистав: «Это приписывают тому, что по ошибке, планы киевского и одновременно строившегося в Житомире театров, будто бы, были перепутаны и в Киев прислали проект театрального здания, предназначавшегося для Житомира — и наоборот. Киевский городской театр может вместить до тысячи зрителей; в нем имеются преимущественно оперные представления. В прежние времена Киев гордился своей оперой, которая служила, так сказать, рассадником аристократических сил, но теперь ее значение упало. Здание театра существует более тридцати лет; сооружение его обошлось около 130 тыс. рублей. В длину оно имеет 22, в ширину 12 сажений» (Бублик, В. Д. 1890. с. 129–130).

У путівнику 1897 р. В. Д. Бублик, розповідаючи про розваги, вказував, що після пожежі 1896 р. у Києві є лише один драматичний театр, «хорошо поставленный и содержащийся артистом Н. Н. Соловцовым...» (Бублик, В. Д. 1897, с. XIV). Напевно, автор мав на увазі власне будівлю театру, адже тогочасна київська преса надавала досить багато повідомлень про концерти під час Київських контрактів, вистави на сценах парків та в приміщеннях окремих установ. Але театр М. Соловцова справді був передовим: там відбувалися не лише оперні вистави, а й демонстрація фільмів. В оголошенні від 17 січня 1897 р. в мистецькій газеті «Жизнь и искусство» повідомлялося: «аппарат движущейся фотографии «Синематограф» Люмьера законтрактован мной, а потому прошу всех желающих приглашать его для сеансов обращаться ко мне»¹.

¹ Жизнь и искусство. 17 января 1897 г. № 17. С. 4.

Після пожежі 1896 р., внаслідок якої будівля театру згоріла, громадськість почала активно обговорювати необхідність спорудження нового. «Благодаря заслуженной или незаслуженной репутации Киева как нарочито музыкального города, ярые толки о необходимости сооружения нового театра поднялись уже, когда не перестали ещё димиться остатки сгоревшего театра...», — наголошувалось у Київському календарі за 1898 р. (Киевский календарь. 1898. с. 219).

А в путівнику М. Сементовського за 1900 р. уже розповідалося про будівництво нового театру (Сементовский, Н. 1900. с. 119–120).

Серед інших театрів у путівнику Тарановського (1884) згадується театр Бергонье: *«раніше був цирк, а тепер даються драматичні вистави»* (Тарановский, Н. 1884, с. 52). До інформації про нього також додаються схема і ціни на квитки (Тарановский, Н. 1884, с. 124).

Даних про літні театри й інші концертні зали майже не подається (за винятком невеликої замітки про літню сцену парку Шато-де-Флер у кінці путівника, поряд з інформацією про ціни на квитки та схемами залів інших театрів. Але тут ціни на квитки не вказано).

Кількість парків з літніми сценами і, відповідно, кількість повідомлень про них помітно зростає наприкінці XIX — на початку XX ст.

У путівнику В. Д. Бублика зимовим і літнім розвагам відведено окремий підрозділ. Серед них описуються театри (Міський театр, театр Сетова, театр Драматичного товариства), літні розважальні сади («увеселительные сады») (Шато-де-Флер, Сад мінеральних вод та Ермітаж), концерти, бали, музично-танцювальні вечори, клуби тощо. З практичної інформації до опису більшості закладів додано орієнтовний репертуар і ціни на вистави. Наприклад: *«Шато-де-Флер расположен в узкой долине Царского сада; вход с Александровской улицы. Ежедневные гуляния по разнообразной программе; по воскресеньям и праздничным дням, кроме постоянного оркестра, под управлением опытного дирижера, приглашается один или два хора военной музыки; в эти же дни, а также по четвергам — фейерверки. На летней сцене дают представления опереточные артисты и артистки, каскадные певицы, рассказчики, куплетисты, комические певцы и т.д.; труппа в течение сезона постоянно пополняется и возобновляется; в саду тир, освещение электрическое, буфет, хорошая кухня, отдельные кабинеты. Цена за вход: по воскресеньям и праздничным дням, а также по четвергам 40 к., в остальные дни 30 к.; за места на эстраде плата отдельная — от 40 к. до 2 р.»* (Бублик, В. Д. 1897, с. XI–XII).

Дещо зневажливо відгукнувся автор путівника про рівень мистецьких постановок у літніх театрах: *«Летние театры в Киеве есть исключительно в увеселительных садах и, собственно говоря, играют в них побочную роль в числе других средств для привлечения публики. Таких увеселительных*

садов в Києве пять» (Бублик, В. Д. 1897, с. XIV). А далі перераховано: Сад Купецького зібрання, Шато-де-Флер, Ермітаж, Аркадія, Венеція (Бублик, В. Д. 1897, с. XIV–XVI).

Незважаючи на такі несхвальні оцінки, ці парки «рятувало» їх розташування. «Только ради того, чтобы провести один вечер над обрывами Царского сада или в беседке купеческого, ради одной прогулки по Днепру стоит приехать в Киев», — зазначалось у путівнику Богуславського та Марголіна (Богуславский, М. & Марголин Д. 1912, с. 10).

Варто наголосити, що більшість путівників вихваляють саме краєвиди Києва. Проте, критичний тон пронизує сторінки «Спутника по г. Киеву» в характеристиці окремих мистецьких осередків міста: у Старому місті — Миський театр («Постройка театра обошлась около миллиона, чему не соответствуют ни его размеры, ни внешний вид» (Богуславский, М. & Марголин, Д. 1912, с. 59), у розділі «Сади-Печерськ-Липки» — Царський сад, Сад Купецького зібрання, Шато-де-Флер. Царський сад і Сад Купецького зібрання отримали досить схвальну характеристику. Автори віддали належне адміністрації купецького зібрання, яка не перетворила сад на «брудний кафе-ресторан», а зробила його одним із найбільш мальовничих куточків міста, обладнавши гарні майданчики, широкі алеї, квітники, побудувавши легкий ажурний «вокзал» та літній театр. Згадується також українська трупа: «В театре купеческого клуба, обыкновенно, играет какая-нибудь украинская труппа: никаких “открытых сцен” нет. Днем вход в сад бесплатный для всех желающих. Вечером, во время концертов симфонического оркестра, плата за вход 40 коп. Перед концертной эстрадой ряды скамеек, за которые отдельная плата не взимается» (Богуславский, М. & Марголин, Д. 1912, с. 88).

Інша ситуація склалася щодо парку Шато-де-Флер, забудованого з «двумя неуклюжими летними театрами, вокзалом с верандой и кабинетами, пивным павильоном, тиром и проч.», через що парк схожий на подвір'я, оточене деревами. В одному з театрів протягом літнього сезону ставили російську «оперетку», в іншому чергувалися фарс, легка комедія та дивертисменти (Богуславский, М. & Марголин, Д. 1912, с. 88).

Досить багато уваги приділено музичним сторінкам історії Києва в польськомовному путівнику Вацлава Чеховського: «Kijow oddawna slynie, jako miasto muzykalne, lubi muzyke I zna sie na niej, czestokroc miewal wspaniala opera, ktorej artyscy przechodili potom na sceny stolyczne» (Ciechowski, W. 1901, с. 157). Загалом театру присвячено три сторінки. Таку саму кількість відведено Музичній школі (Ciechowski, W. 1901, с. 148–152). Згадуються й Царський сад і Шато-де-Флер.

У путівниках ідеться також про Музичне училище Київського відділення Імператорського російського музичного товариства. Так, у «Спутнику по Киеву» М. Богуславського та Д. Марголіна за 1912 р. відзначено: «На углу

Крещатика и Прорезной обращает на себя внимание своими грандиозными размерами и красивой архитектурой дом 1-го российского страхового общества, тыльная сторона которого выходит на музыкальный проулок, где находится здание музыкального училища Киевского отделения Императорского русского музыкального общества, с небольшим памятником композитору М. И. Глинке у входа. Училище это предположено преобразовать в консерваторию» (Богуславский, М. & Марголин, Д. 1912, с. 25).

Окремо варто сказати про рекламу музичних магазинів на сторінках путівників. Купівля нот та музичних інструментів була прерогативою освічених і доволі забезпечених верств. Високий рівень музичної грамотності й поінформованості про світові музичні новинки вважався нормою. В путівнику Тарановського рекламуються книжковий і нотний магазин Болеслава Корейво (де можна придбати «дешеві» ноти творів Бортнянського (це написано найбільшим шрифтом), вартість за партитуру в 10 випусках — 10 руб., що відповідає вартості ложі бельетаж у Миському театрі); книжковий та музичний магазин Гінтера й Малецького. У путівнику Бублика 1890 р (7-е видання): на одній з перших сторінок весь аркуш займає реклама книжкового й музичного магазину Ідзіковського («книги и ноты», «абонемент нот», «библиотека для чтения», «подписка на журналы»), далі — реклама фортепіанної фабрики Стробля (роялі — від 500 руб., піаніно — від 375 руб., фісгармонії — від 100 руб.). Важливо, що у путівнику є і реклама українських нотних видань: «Ноты. Малороссийские оперы и песни. Изданные книжными и музыкальными магазинами Болеслава Корейво». Серед них — твори Миколи Лисенка (Бублик, В. Д. 1890).

Путівник Вацлава Чеховського рекламує книжковий і музичний магазин Леона Ідзіковського (до речі, путівник видано за сприяння книгарні Леона Ідзіковського), а також — фабрику піаніно, фортепіано та фісгармоній Стробля (фортепіано — від 500 руб., піаніно — від 350 руб.), склад фортепіано та піаніно «J. Kemtopf i syn» та магазин Ї. Індрижишека (фортепіано, піаніно, фісгармонії) (Siechowski, W. 1901). Щоб зрозуміти, на кого могла бути спрямована ця реклама (а з огляду на те, що її розміщували з року в рік у путівниках, вона себе виправдовувала), порівняємо ціни на фортепіано та піаніно з зарплатами тогочасних киян. Вартість 500 руб. — приблизно такою могла бути половина хорошої річної зарплати викладача, який працював «на повну». Для прикладу: в 1901–1902 навчальному році викладачка фортепіано у музичній школі М. А. Тутковського Л. С. Парашенко отримала 1020 руб. за рік (21 учень = 17 год. по 60 руб)¹.

Помітно відрізняється путівник К. В. Шероцького, виданий 1917 р., в передмові до якого упорядники вибачаються за друкарські помилки, спри-

¹ ЦДАМЛМ України. Ф. 129 Миколи Аполоновича Тутковського. Оп. 1. Спр. 16. Тутковський М. А. Відомості про видачу зарплати викладачам школи. 1902–1929. Арк. 1.

чинені «типографской разрухой» (вступ датований 18 липня 1917 р.). У цьому виданні відсутня інформація про Міський театр. Натомість є доволі розлога довідка про історію Київських контрактів з описом розважальної музики, зазначенням відомих гастролерів (серед них — Ліст), діячів, які бували на балах (Гоголь, Шевченко, Міцкевич, Крашевський, Бальзак) (Шероцький, К. В. 1917, с. 170–171) і самих танців: «гости являлись в национальных костюмах и во время танцев (можно было видеть украинскую метелицу и гопак) происходили столкновения между русскими и поляками. Путешественники, упоминая о контрактах, сравнивали их со знаменитейшей в Европе Лейпцигской ярмаркой — такой огромный бывал здесь наплыв народа» (Шероцький, К. В. 1917, с. 171). Окрім того, тут є згадки про театр, який було споруджено на початку XIX ст. (існував до пожежі 1830 р.) і про тодішню репутацію Києва як театрального міста («были еще театры на Подоле, в Клове, на Печерске), но в театрах царили разнужданные нравы, не всегда соблюдалась тишина, сидели в шапках» (Шероцький, К. В. 1917, с. 318). Ще одна колоритна деталь музичного життя міста — про будівлю, яка належала колись відомому директору хору Славянському. «Он мечтал о здании с концертным залом на 50.000 народа большим, чем миланская La Scala» (Шероцький, К. В. 1917, с. 318). Зі зрозумілих причин у цьому путівнику, порівняно з попередніми, змінилися акценти й риторика («украинский» замість «малороссийский» чи «южнорусский»), автор навія колоритні деталі музичного життя міста, якими воно вирізнялося з-поміж інших модерних міст, а також підкреслив особливості соціокультурної ситуації.

Підсумовуючи, відзначимо: незважаючи на те, що путівники подавали різну інформацію та оцінку київським мистецьким закладам, жоден із них не обходив ці заклади увагою. Наявність концертних залів, театрів, музичних шкіл була атрибутом великого модерного міста тих часів. Музичне життя було важливою складовою простору модерних міст та їх образу. Проаналізовані путівники Києва кінця XIX — початку XX ст. є цікавим та важливим джерелом для дослідження музичної атмосфери й музичної моди тогочасного міста. Путівники містять узагальнену, корисну для гостей Києва інформацію про світські, розважальні музичні заклади Києва. Часто подається загальна характеристика репертуару та ціна на квитки. Але найбільше уваги присвячено таким складовим музичного середовища Києва, як театри, літні театри (з оцінкою репертуару), музичні навчальні заклади, а також подається реклама та довідкова інформація про музичні магазини. Водночас українська складова музичного життя здебільшого опинялася поза увагою авторів. Лише зрідка вживалося поняття «українська трупа». Зі зрозумілих геополітичних причин «український» частіше вживається у виданнях після революції 1905–1907 рр., а у виданні 1917 ця тенденція вже домінує. Путівники є цінними джерелами для такої реконструкції, адже вони пре-

зентують картину, яку намагалися створити їх автори в очах потенційних відвідувачів. З огляду на подану в путівниках інформацію, можна робити висновки і про їхню цільову аудиторію: люди, для яких певний рівень музичної грамотності був нормою (прізвища композиторів не потребували пояснень, а мали самі за себе говорити читачеві; крім того, читач путівника міг потенційно цікавитися не лише відвідуванням театрів, а й, наприклад, придбанням «дешевих» нот творів Бортнянського.

Отриману інформацію можна буде використати під час розробки сучасних туристичних маршрутів для доповнення образу Києва в туристів. Вважаємо, що перспективною темою для подальших досліджень могло б стати порівняння інформації про музичне середовище з київських путівників з аналогічною інформацією в путівниках іншими великими містами (Російської імперії та закордонними).

Арзили, А. Ю. 2017. Структура ментально-семиотической системы городской среды. *Містобудування та територіальне планування*. Вип. 65. С. 51–62.

Богуславский, М. & Марголин, Д. 1912. *Спутник по г. Киеву*. Киев.

Бублик, В. Д. 1897. *Путеводитель по Киеву и его окрестностям с адресным отделом, планами и фототипическими видами*. Киев.

Бублик, В. Д. 1890. *Путеводитель по Киеву и его окрестностям с адресным отделом, планами и фототипическими видами*. Киев.

Диса, К. 2016. Образ современного міста в путівниках по Киеву межі XIX–XX ст. *Живучи в модерному місті*. Київ. С. 82–95.

Диса, К. Путівник Вацлава Чеховського «Kijów i jego pamiątki» як приклад представлення польських місць пам'яті у Києві. *Наукові записки НАУКМА. Історичні науки*. 2014. Т. 156. С. 23–31.

Диса, К. 2015. Путівники для паломників до Києва середини XIX ст.: закладення канону? *Наукові записки НАУКМА. Історичні науки*. Т. 169. С. 24–29.

Єфремов, С. О. 2011. *Щоденник (1.01.1895–4.02.1896). Про дні минулі (1876–1907): спогади*. Київ: Темпора.

Киевский календарь. 1898. Киев.

Кістяківський, О. Ф. 1994. *Щоденник (1874–1885)*. Т. 1: 1874–1879 / Упор.: В. С. Шандра та ін. Київ.

Мусяченко, О. С. 2015. Музичне посвячення київської інтелігенції на сторінках щоденника Олександра Кістяківського. *Молодь і наука XXI століття*. Збірник наукових статей за матеріалами I Міжнародної наукової конференції молодих вчених та студентів. Вип. 1. С. 74–79.

Сементовский, Н. 1900. *Киев. Его святыни, древности, достопамятности и сведения, необходимые для его почитателей и путешественников*. Киев, Санкт-Петербург.

Смишляк, А. В. 2015. «Музика мовчання»: церковно-музичні традиції монастирів (XIX — початок XX ст.) *Сторінки історії*. Вип. 40. С. 24–38.

Тарановский, Н. 1884. *Путеводитель. Киев и его окрестности с топографическим планом и видами Киева*. Киев: КВО.

Шероцкий, К. В. 1917. *Киев: путеводитель*. Киев: Кульженко.

Ciechowski, W. 1901). *Kijow I jego pamiatki*. Kiev. XVI, 352 [in Polish].

Arzyly, A. Ju. 2017). Struktura mentaljno-semyotycheskoj systemy ghorodskoj sredy [The Structure of the Mental-Semiotic System of the Urban Environment]. *Mistobuduvannja ta terytorialjne planuvannja*. № 65. S. 51–62 [in Ukrainian].

Boguslavskiy, M. & Margolin, D. 1912. *Sputnik po g. Kievu*. [Guide in Kiev]. Kiev. [in Russian].

Bublik, V. D. 1890. *Putevoditel po Kievu i ego okrestnostyam s adresnym otdelom, planami i fototipicheskimi vidami*. [Guide in Kiev and his neighborhoods with an address department, plans and phototypic views]. Kiev. [in Russian].

Bublik, V. D. 1897. *Putevoditel po Kievu i ego okrestnostyam s adresnym otdelom, planami i fototipicheskimi vidami*. [Guide in Kiev and his neighborhoods with an address department, plans and phototypic views]. Kiev. [in Russian].

Dysa, K. 2016. Obraz modernogho mista v putivnykakh po Kyjevu mezhi XIX–XX st. [The Image of a Modern City in the Guidebooks Around Kyiv of the 19th — 20th Centuries]. *Zhyvuchy v modernomu misti*. Kyiv. S. 82–95 [in Ukrainian].

Dysa, K. 2014. Putivnyk Vaclava Chekhovskogho «Kijów i jego pamiątki» jak pryklad predstavlennja poljsjkykh misej pam’jati u Kyjevi. [Vaclav Chechowski’s guide to «Kijów i jego pamiątki» as an Example of Presenting Polish Memory Sites in Kyiv]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Istorychni nauky*. T. 156. S. 23–31 [in Ukrainian].

Dysa, K. 2015. Putivnyky dlja palomnykiv do Kyjeva seredyny XIX st.: zakladennja kanonu? [Guidebooks for Pilgrims to Kyiv in the Middle of the 19th Century: Canonization?]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Istorychni nauky*. Vol. 169. S. 24–29 [in Ukrainian].

Jefremov, S. O. 2011. *Shhodennyk (1.01.1895–4.02.1896). Pro dni mynuli (1876–1907): spoghady*. [Diary (01/01/1895–02/02/1896). About Days of the Past (1876–1907): Memories]. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].

Kievskiy calendar [Kiev Calendar]. 1898. Kiev. [in Russian].

Kistiakivskiy, O. F. 1994. *Shchodennyk (1874–1885) [Diary (1874–1885)]*. T. 1: 1874–1879 / Upor.: V. S. Shandra ta in. Kyiv. [in Russian].

Musiachenko, O. S. 2015. Muzychne povsiakdennia kyivskoi intelihentsii na storinkakh shchodennyka Oleksandra Kistiakivskoho [Musical Everyday Life of the Kyiv Intelligentsia in the Pages of Oleksandr Kistyakivsky’s Diary]. *Molod i nauka XXI stolittia. Zbirnyk naukovykh statei za materialamy I Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii molodykh vchenykh ta studentiv*. Vyp. 1. S. 74–79 [in Ukrainian].

Sementovskiy, N. 1900. *Yego svyatyni, drevnosti, dostopamyatnosti i svedeniya, neobkhodimyya dlya ego pochitateley i puteshestvennikov*. [Kiev. Its Shrines, Antiquities, Memorials and Information Necessary for its Admirers and Travelers]. Kiev, SPB. [in Russian].

Smyshljak, A. V. 2015. «Muzyka movchannja»: cerkovno-muzychni tradyciji kyjivsjkykh monastyriv (XIX — pochatok XX st.) [«Music of Silence»: Church and Music Traditions of Kyiv Monasteries (19th — Early 20th Cent.)]. *Storinky istoriji*. Vyp. 40. P. 24–38 [in Ukrainian].

Sherotskyi, K. V. 1917. *Kyev: putevoditel [Kiev: Guidebook]*. Kyev: typ. S. V. Kulzhenko. [in Russian].

Ciechowski, W. 1901. *Kijow I jego pamiatki [Kiev and its Sights]*. Kiev. [in Polish]